

ԲՆԻ՞Կ ԹԵ ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԲԱՌԵՐ Ս. Ս. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հնդեվրոպական տեսության ասպարեզ գալուց հետո լեզվաբանության մեջ կարծես թե մշակվեցին գիտական նոր հայեցակետեր, որոնք փորձեցին նորովի բացատրել լեզվաբանական շատ երևույթներ: Սակայն, ինչպես ամեն մի նոր հայեցակարգ գիտության մեջ, հնդեվրոպաբանությունն էլ երբեմն չափազանցված գնահատականներ է տվել մասնավորապես ցեղակից լեզուների մեկը մյուսից ազդեցություն կրելու կամ ազդեցության աստիճանի վերաբերյալ: Մեր կարծիքով, մասնավորապես վերանայման կարիք ունի հայ լեզվաբանության մեջ արմատավորված և վերջին տասնամյակներում հաղթարշավի դուրս եկած հայերենի բառազանձի արմատների մի ստվար մասին իրանական ծագում վերագրելու տեսակետը:

Գույզն անգամ չնսեմացնելով հայ անվանի լեզվաբանների գիտական ներդրումների արժեքը և հայ-իրանական ցեղակցության խնդիրը թողնելով հնդեվրոպաբանների տնօրինմանը, այնուամենայնիվ, հայերենի որոշ բառերի քննությամբ կփորձենք նրանց հայերեն ծագման օգտին նոր փաստեր բերել:

Նախ՝ ամուսնական հարաբերություններին աղերսվող մի բառախմբի մասին: Բառախումբը (օժիտ, բաժինք, նուէր) կապված է ամուսնական հարաբերություններում ձևավորված, ավանդաբար փոխանցված և մինչև օրս էլ ժողովրդի մեջ դեռևս կենսունակ ընծայաբերության հետ: Այստեղ նկատելի են այսպես կոչված երեք խմբեր՝ հարսի կողմից բերված ընծաներ, փեսայի կողմից բերված և դրսից ստացված նվերներ, որոնք բոլորն էլ նպատակաուղղված են եղել օժանդակելու նոր ձևավորվող ընտանիքին: Գրիգոր Տաթևացին «Գիրք քարոզութեան» Ամարան հատորում գրում է. «Հարսին տուեալ լինին երեք իրք. այսինքն բաժինք, օժիտք և պարզկք. բաժինքն տուեալ լինլ ի հօրէ հարսինն վասն պիտոյից պսակին, և օժիտքն ի փեսայէն լինի տուեալ, իսկ պարզկքն ի բարեկամացն լինին տուեալ»¹. այսինքն՝ ա. օժիտը բերվել է փեսայի կողմից. աղջկա հայրական տնից բերվածը կոչվել է բաժինք, որը ծավալով և կշռով զիջել է օժիտին, որովհետև նախատեսված է եղել հարսանեկան ծախսերը հոգալու համար. բ. երեք նվերներն էլ հասցեսագրվել են հարսնացուին, այսինքն ապագա տանտիկնոջը (մի հանգամանք, որ հատկապես կօգնի բացատրելու նուէր բառը):

Որքանով է հավաստի այս վկայությունը, և կա՞ն արդյոք վերոասվածը հաստատող այլ փաստեր:

Ժամանակին անվանի հայագետներից մեկը՝ Նիկողայոս Ադոնցը իր «Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում» աշխատության մեջ մանրամասնորեն քննել է ամուսնական հարաբերությունների պետական, իրավական կարգավորման խնդիրը միջնադարյան Հայաստանում և կատարել հետաքրքրական դիտողություններ՝ մասնավորապես խնդրո առարկա բառերի վերաբերյալ: Նա, մեջ բերելով «Հայերի ժառանգական իրավունքի մասին» Հուստինիանոսի հրապարակած նովելները², որոնցից մեկում հայտարարվում է, որ հայ կինը գրկված է ժառանգական իրավունքից, գրում է. «Հարսնացուի բաժինքի իմաստով գրաբարում օժիտ բառի առկայությունը չափազանց կասկածելի է դարձնում Հուստինիանոսի այն պնդումները, թե հայ կանայք ամուսնանում էին առանց օժիտի: Հիշյալ բառը պատկանում է հայոց լեզվի ոչ արիական տարրերի թվին (ըստ հեղինակի՝ ասորական փոխառություն է-Ս. Գ.), այդ պատճառով էլ նրա հնությունը կասկածից վեր է»³, ապա տողատակում ի միջի այլոց ավելացնում է. «Հնարավոր է, որ օժիտ բառը հայերենում ևս գործ է անվել այն նվերի իմաստով, որ փեսացուն տալիս է հարսնացուին, ինչպես ասորերենում» (ընդգծումը մերն է-Ս. Գ.)⁴:

Ինչպես տեսնում ենք, Ադոնցի ոչ այնքան համոզվածությամբ արված եզրահանգումը հաստատվում է հայ եկեղեցու սյուներից մեկի՝ Գրիգոր Տաթևացու վկայությամբ: Համենայն դեպս, կասկածից վեր է, որ 14-15-րդ դարերում (երբ ապրել է Գրիգոր Տաթևացին) օժիտը դեռ շարունակել է

¹ Գրիգոր Տաթևացի. Գիրք քարոզութեան, Ամարան հատոր. Կ. Պոլիս, 1741, էջ 203:

² Նովելլայում գրված է. «Մենք միաժամանակ անհրաժեշտ համարեցինք սույն օրենսդրությամբ ուղղել նրանց կյանքի կոպիտ թերությունը, որպեսզի բռնի սովորության համաձայն ծնողների, եղբայրների և մյուս ազգականների բողած ժառանգությունը չպատկանի միայն տղամարդկանց և երբեք՝ կանանց, ինչպես նաև այն պատճառով, որպեսզի կանայք առանց օժիտի չամուսնանան և չգնվեն իրենց փեսացուների կողմից» (Նիկողայոս Ադոնց. Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում. Երևան, 1987, էջ 208):

³ Նույն տեղում, էջ 216:

⁴ Նույն տեղում, էջ 217:

գոյություն ունենալ իբրև փեսայի կողմից հարսին տրված նվեր: Ի դեպ, ասենք, որ Սուրբ Գրքում քանիցս հենց այս իմաստով էլ բառը գործածված ենք գտնում⁵:

Ի լրումն երկու մեծ հայագետների փաստարկումների, որպես հզոր կովան կարելի է բերել այդ իմաստով «օժիտ» բառի պահպանված լինելը Սվեդիայի բարբառում՝ ուժեղք, ուժղիլ ձևերով. «ուժեղք. խոսքկապի ժամանակ հարսնացուին տրուած նուէրը», «ուժղիլ. փեսի ազգականների նուէր տալը հարսնացուին»⁶: Այսպիսով, Սվեդիայի բարբառը ոչ միայն հարազատ է մնացել վաղնջական իմաստին, այլ նա նույնպես երկու դեպքում էլ իբրև ստացող նշում է հարսնացուին, մի բան, որ իր հերթին հաստատում է Գրիգոր Տաթևացու վկայության արժանահավատությունը:

Գալով «օժիտ» բառի ստուգաբանությանը, ապա ինչպես տեսանք, Ադոնցն այն համարում է փոխառություն ասորերենից (zabhdā «նուէր» բառից), մինչդեռ հայ միջնադարյան հեղինակները այն կապել են ոյժ, ուժ արմատի հետ՝ ոյժտել, օժտել (գորացնել, օժանդակել) իմաստով: Կոստանդին Երզնկացին վկայում է ուժիտ ձևը: Սվեդիայի բարբառը նույնպես այս իմաստով էր պահպանել: **Հյուրջմանը ևս այն դնում է բնիկ բառերի շարքում.** դրանք օգնել, օգուտ, օժանդակ բառերն են, որոնց համար հայագետը ընդհանրացնում է օգնել իմաստը: Հօգուտ «օժիտ»-ի բնիկ հայկական լինելուն թերևս կարելի է բերել նաև այն փաստը, որ **Հրաչյա Աճառյանը այն չստուգաբանված բառերի շարքին է դասում, այսինքն նա գտնե կասկածել է բառի ասորական լինելուն:**

Այսպիսով, փաստերի համադրումով կարելի է խոսել «օժիտ» բառի բնիկ հայերեն լինելու մասին: Դրանով սկզբում կոչվել է այն նվերը, որ փեսան տվել է հարսնացուին: Դա, ամենայն հավանականությամբ, շատ ավելին է եղել քան աղջկա հոր կողմից տրված բաժինքը, որովհետև նախ՝ բաժինքը տրվել է հարսանիքի հոգսերը հոգալու համար և երկրորդ՝ հետագայում, երբ արդեն դադարել է փեսայի կողմից պաշտոնապես օժիտ տալը, այն իբրև անվանում գրավել է բաժինքի տեղը՝ վերջինիս գրեթե դուրս մղելով գործածությունից: Արդի հայերենում բաժինքը իր նախնական իմաստով, այսինքն աղջկա հոր կողմից տրվող ստացվածքի առումով, պահպանվել է Գարաբաղ-Գորիս բարբառում՝ պեժինք, պաժինք ձևերով:

Ամուսնական ընծայաբերության մեջ իր մշտական տեղն է ունեցել նաև նուէրը, որ նախորդ երկուսի նման հասցեագրվում էր հարսնացուին, թերևս պարզ ու հասկանալի այն պատճառով, որ իբրև ապագա ընտանիքի խարիսխ դիտվում էր կինը և ի տարբերություն դրսում աշխատանքներ կատարող ամուսնու, տնտեսության կարգավորողը ներսում հիմնականում կինն էր: Գաղտնիք չէ, որ հայ իրականության մեջ կինն այդպես է գնահատվել: Բերենք դրա հրաշալի ձևակերպումներից մեկը՝ դարձյալ «Գիրք քարոզութեան» Ամարան հատորից. «կինն է ժողովումն և հավաքումն մարդոյ և ընչիցն. զի մարդն է որպէս գետ և կինն որպէս ծով, առ որ ժողովին գետք»⁷. դիպուկ մի բնութագրում՝ «հավաքումն ընչիցն», որ մեկ անգամ ևս բացատրում է, թե ինչու օժիտն էլ, բաժինքն էլ, նվերներն էլ հասցեագրվել են կնոջը:

«Նուէր» բառը այս առումով չի դիտարկվել և չի նկատվել նրա ուղղակի կապը «կին» բառի հետ: Ասվածը հավաստի դարձնելու համար նախ անդրադառնանք հայագետների կողմից բնիկ հայերեն համարվող նու և մեր կարծիքով նրա հետ ծագումնաբանական կապ ունեցող դարձյալ բնիկ հայերեն համարվող նոր բառերի ստուգաբանությունների պատմությունը: Նու-ն, որ նշանակել է «հարս», իր մեջ կրում է նաև դեռատի, մատղաշ, թարմ, նոր իմաստները: Սրան նպաստող փաստարկներ են բերում Հյունքերյանը, Պատրուբանին, Պեդերսենը, «Նոր հայկագետան բառարանի» հեղինակները: Հրաչյա Աճառյանը «Հայերեն արմատական բառարանի» «նոր» բառի բառահոդվածում գրում է. «Պատրուբանին հայերենից փոխառեալ է կարծում ֆինն. nuore նոր, թարմ, մատղատի, էսթն. nuor դեռատի, թարմ լապ. nuor nuora, մատղաշ. նոյնը նաև Պեդերսեն: Հիւնքերեան լատիներէն nurus հարս բառը բխեցնում է հայերեն «նոր» արմատից»⁸: «Նոր հայկագետան բառարանը» «նուէր» բառը բացատրում է՝ «նոր իր կամ նոր բերք»:

Ինչպես տեսնում ենք, խաչաձևված են նոր, նուէր, հարս բառերի բացատրությունները:

«Նու» արմատը «կին, աղջիկ» իմաստով դրսևորվել է հայերեն Նուարդ հատուկ անվան մեջ. այն պետք է տեսնել նաև նուաղ, նուաճ, նուաստ, նուազ, նուրբ բառերում, որոնցից առաջին չորսը «Հայերեն արմատական բառարանում» չստուգաբանված բառերի շարքում են, իսկ նուրբ-ը համարվում է բնիկ հայերենյն բառ: Նուաղ, նուաճ, նուաստ, նուազ բառաշարքի համար ընդհանուր է թույլ, տկար նշանակությունը, որ ուղղակիորեն կապված է նու-կին հասկացության հետ: Իսկ մյուս կողմից, քանի որ օժիտը, բաժինքը, նուէրը տրվում էին հատկապես հարսնացուին, ապա դրանցից

⁵ Տե՛ս Աստուածաշունչ. Մանկտ Պետերբուրգ, 1817, Ա թագաւորաց, ԺԸ գլուխ:

⁶ Հր. Աճառյան. Հայերէն արմատական բառարան. հ. Գ, Երևան, 1979, էջ 611:

⁷ Գրիգոր Տաթրացի. Ամարան, էջ 196:

⁸ Հր. Աճառյան. Հայերէն արմատական բառարան, հ. Գ, էջ 466:

վերջինը՝ նուերը, ուղղակիորեն կրել է վերջին իմաստը, այսինքն նուեր նշանակել է հարսնացող աղջկան տրվող իրը, ընծան: Մեր կարծիքով հատկապես նուեր բառի առկայությունն է դեր խաղացել «տուար»-ը հայեցի ստուգաբանելու փորձերի մեջ. «Տուարը... Գոշի Գատաստանագրքում ստացել է տու-այր, տուեալն յառնէ իմաստով, ինչպես և բացատրված է այն Հայկագեան բառարանում»,- գրում է Ադոնցը⁹: Իսկ Հայկագեան բառարանի բացատրությունը կասկած չի թողնում, որ վերոնշյալ համաբանությունը դեր է խաղացել. «Տուայր- Տուեալն յառնէ վարձանք կնոջ, փոխարեն իմն օժտից բերելոյ ի հարսնէ»:

Գտնվելով օժիտ, բաժինք, նուեր շարքում՝ տուարը նուերի համաբանությամբ ընկալվել է տուայր, ապա և ստուգաբանվել «տուեալն յառնէ»:

Այս շարքում կա նաև «պոռյոգ» բառը: Պոռյոգի մասին միայն ասենք, որ գրեթե շրջանառության մեջ չմտած բառ է, քանի որ նա մի կողմից ուներ իր բնիկ տարբերակը՝ բաժինքը (պոռյոգ նշանակել է հարսի կողմից բեռված ինչքը), մյուս կողմից, ինչպես տեսանք, բաժինքը ինքը փոխարինվել է օժիտ բառով:

Այժմ գանք հայերենի մեկ այլ բառի՝ «մարգարե»-ի ստուգաբանության պատմությանը:

1914թ. Անտուան Մեյեն Զալեմանին ուղղված մի նամակում նշում է, որ իրեն հետաքրքրեց առանձնապես «մարգարե» բառի Զալեմանի ստուգաբանությունը¹⁰: Ասենք, որ սրան նախորդել էր Նիկողայոս Մառի ստուգաբանությունը¹¹, որը բոլորովին չէր գոհացրել Մեյեին: Ըստ Մառի մարգարե-ն նախապես նշանակել է «աստղաբաշխ, աստղագետ» և ծագում է հայերեն մարգ՝ վաղնջական «աստղ» նշանակությունից, որ հաբեթական մրգ՝ փայլ արմատի ամենահարազատ պահպանված ձևն է. ցեղակիցներն են արաբ. barq՝ փայլել, վրաց. բրկիալի՝ փայլուն, հայերեն՝ պերճ, պայծառ ձևերը: Մերժելով այս ստուգաբանությունը՝ Զալեմանը առաջադրում է մարգարե-ի սողդերեն ծագման տեսակետը՝ markray, markarak՝ «կախարդ, գուշակ փուկ» նախնական նշանակություններով: Մինչ այս կարծիքները բառի ստուգաբանությանը նախապես անդրադարձել են «Նոր հայկագեան բառարանի» հեղինակները՝ այն կապելով մոգ բառի հետ: Հետագայում այս բառի ստուգաբանությունը հետաքրքրել է գրեթե բոլոր նշանավոր հայագետներին, որոնք հիմնականում հարում են վերոնշյալ կարծիքներից որևէ մեկին: Քիչ տարբերվող ստուգաբանություն են տալիս Լազարյը, որը մարգարե-ն բխեցնում է եբրայերենի ngr՝ հոսիլ, հեղուլ արմատից, իսկ Հյունբերյանը և Ալիշանը այն կապում են լատիներեն Mercurius՝ Հերմես անվան հետ:

Մոգ, մարգարե տարբերակը հետագայում ընդունում է Պեդերսենը, պահլավական margar և սողդերեն markray, markarak- մարգարե տարբերակը՝ Մեյեն, Աճառյանը, Ջահուկյանը, մարգ/աստղ/- մարգարե տարբերակը՝ Պատրուբանին և Ղափանցյանը, մի տարբերությամբ՝ Պատրուբանին այն բխեցնում է սանսկրիտի marg՝ կանխատեսել արմատից + հայ. ար/ արար/ + է հունական վերջավորությունը:

Այսինքն մենք գործ ունենք էականորեն իրարից տարբերվող երեք տարբերակի հետ:

Անտուան Մեյեն, խորապես համոզված լինելով, որ «մարգարե»-ն իրանական փոխառություն է, բավականին խիստ քննադատության է ենթարկում Մառի տեսակետը՝ դուրս գալով ներլեզվական խնդրի գնահատականի շրջանակներից. Մեյեի խորհրդածություններն ի վերջո վեր են ածվում անվանի հայագետի անձի բուռն քննադատության. «Ես ձեզ պետք է ասեմ,- գրում է Մեյեն Զալեմանին,- որ ես երբեք ոչ մի արժեք չեմ տվել այս բառի ստուգաբանության վերաբերյալ Մառի արտահայտած վարկածներին: Շատ ցավալի է որ այնքան լեզուներ իմացող մարդն այդքան քիչ է ըմբռնել լեզվաբանական մեթոդները և այդքան գուրկ լինելով լեզվաբանական ըմբռնողությունից՝ համառում է լեզվաբանությամբ զբաղվել, փոխանակ բնագրեր հրատարակելու և գրականագիտական ու պատմագիտական ուսումնասիրություններով զբաղվելու»¹²:

Եվ այնուամենայնիվ, Մեյեն, ընդունելով հանդերձ այս բառի իրանական ծագումը՝ ստիպված է լինում խոստովանել, որ այս բառի ստուգաբանության պարագայում ի հայտ են գալիս երեք անկանոնություններ, որոնք բացահայտորեն շեղվում են փոխառության ներքին օրենքներից: Նա գրում է. «1)Խոշոր անկանոնություն է, որ 0-ն տա հայերեն ր և ոչ թե րկ կամ կ: 2)Եզակի երևույթ է, որ գ-ն, երբ ն-ից հետո հանդես չի գալիս, համապատասխանի իրանական k-ին: 3)Անսպասելի է նաև բառավերջի է-ն»¹³: Այսպիսով, եթե մարգարե-ն ստույգ ունենար իրանական ծագում, ապա փոխառյալ տարբերակում սպասելի էր, որ նրա հնագույն տարբերակը, այսինքն զենդերեն maθra-kara ձևի 0-ն հայերենում տար -րկ- կամ -կ- և ոչ թե -ր-, այսինքն եթե մարգարե-ի -գարե-ն

⁹ Նիկողայոս Ադոնց. նշվ. աշխ., էջ 219:

¹⁰ St'e u Saleman. Èçââñðèÿ Àèâââi èè Í àóè, 1913, ñ. 1129-1130:

¹¹ St'e u նույն տեղում 1909, էջ 1057:

¹² St'e u Անտուան Մեյե. Հայագիտական ուսումնասիրություններ. Երևան, 1978, էջ 182:

¹³ Նույն տեղում:

kara-ն է, որ նշանակում է գործող, կերտող, ապա maθra-ին համապատասխանում է մար-ը, որտեղ 0-ն տվել է -ը:

Երկրորդ պարագայում քիչ հավանական է, որ երբ գ-ն ն-ից հետո հանդես չի գալիս, համապատասխանի իրանական (այս դեպքում նկատի է առնվում սողդերեն փոխառության տարբերակը. markray-մարգարտ):

Ինչպես տեսանք, անսպասելի էր նաև իրանական փոխառության մեջ բառավերջի է-ն: Այսբանից հետո Մեյեն եզրակացնում է. «Մեկը մյուսից զարմանալի այս երեք առանձնահատկություններն ինձ կարծել են տալիս, թե «մարգարտ»-ն իրանականից անմիջականորեն կատարված փոխառություն չէ: Հավանաբար եղել է միջնորդ: Սակայն ես ինձ հարց եմ տալիս,- շարունակում է Մեյեն,- թե դա ո՞րն է»¹⁴: Հարցը անվանի հայագետի համար այդպես էլ մնում է առկա, չնայած նրա բնութագրումները խոսում են ի վնաս իրանական փոխառության տարբերակի: Եվ իսկապես, Մեյեն երկբայելու պատճառ ուներ, քանի որ կան այլ տվյալներ «մարգարտ» բառի վերաբերյալ, որոնք թերևս կօգնեն ճշտելու այդ բառի անցած պատմական ուղին, գուցե և առաջադրելու բառի ծագման այլ տարբերակ:

Խոսքը դարձյալ Գրիգոր Տաթևացու մասին է, որն իր «Մեկնութիւն Մատթէի» և «Գիրք հարցմանց» աշխատություններում քանիցս անդրադառնում է «մարգարտ» բառին: Այստեղ հարկ է նշել, ու Տաթևացին այն բացառիկ հեղինակներից է, որ ընդգծված նախանձախնդրություն է հանդես բերել բառերի հայեցի գործածության նկատմամբ, փաստ, որը թույլ է տվել, որ Հրաչյա Աճառյանը Տաթևացու գրչության օրինակներով բազմիցս ստուգի այս կամ այն բառի ճիշտ գործածությունը: Այսպես, Աճառյանը Կյուրեղ Աղեքսանդրացու «Պարապմանց գրքի» նոր բառերը քննելիս հավուր պատշաճի դիմում է Տաթևացուն և պարզում, որ հայերեն բնագրային օրինակում սխալ բառագործածություններ կան. «օժանդ», փոխանակ՝ «օժանդակ», «տոփոռ», փոխանակ՝ «տոփողաց»: Խոսելով «բլաթկին» («մահակ») բառի մասին՝ Աճառյանը այն համեմատում է պարսկերեն ձևի հետ և պարզում, որ «ըստ այս լուսագոյն գրչութիւնն է Տաթևացոյն բալաթկին ձևը»¹⁵:

Այսպիսով, գանք «մարգարտ» բառի Տաթևացու մեկնությանը: Նա, վկակոչելով նախնի վարդապետներին, սակայն անունները չտալով՝ տարբերակում է մարգարտության հինգ տեսակ. 1)բնական, 2)արուեստական, 3)դիակական, 4)գռեհիկ, 5)ճիշտ մարգարտութիւն: Նա գրում է.«Առաջին՝ ի բնական, որպէս երեոց, անասնոց, թռչնոց և մրջմանց...: Երկրորդ, արուեստական, որպէս բժիշկը և նաւավարք զխառվութիւն ալեաց և զանդորութիւն: Երրորդ՝ դիակական, որպէս կռոց սուտ մարգարէքն Մեղեկիայն և այլոց բազմաց, որ այժմ երևին ի պատասխանիս կախարդաց, նաև հավակնիչք և զարեղիւքք, որք են բնաւ սուտք և ոչինչք: Չորրորդ, գռեհիկ, զոր սովորութեամբ լուեալ ասեն՝ ձմեռն զայ և զկնի այնորիկ զարուն, ամառն և աշուն: Եւ ի կարմրանալ երկնից ընդ երեկս և ընդ առաւօտս, զերաշտոց և զանձրեոց ի փորձոյ ուսեալք յառաջագուշակ լինին»¹⁶:

Բնականը, փաստորեն, համապատասխանում է բնագրին, որովհետև, ինչպես Տաթևացին է նշում, կենդանիներն ավելի կանխագէտ են (իր բառն է-Ս. Գ.) բնության հարցերում, քան մարդը:

Երկրորդը՝ արուեստականը, վերաբերում է դիտարկումներով, վարժանքով ձեռքբերովի փորձին, որը թույլ է տալիս կանխատեսելու որևէ բան: Երրորդը՝ դիակականը, կեղծ կանխատեսումն է, որով զբաղվում են դիւքերը, կախարդները, հաւակնիչքը, զարեղիւքքը և այլն: Ընդ որում, աստղագուշակները ըստ Տաթևացու սկսում են արուեստականով (ձեռքբերովի փորձով, զիտելիքներով) և վերջում հանգում են դիւթականին: Չորրորդը՝ գռեհիկը, երկու երևույթների կապի դիտարկումն է, որ թույլ է տալիս, օրինակ, որ երկինքը կարմրելիս ասվի, թե առավոտյան կամ երեկոյան կանձրևի՞, թե չոր կլինի: Եվ վերջապես հինգերորդը՝ ճիշտ մարգարտութիւնն է, որ ինչպես հեղինակն է ասում՝ «է կանխագիտութիւն ամանակաց, անցելոց, ներկայից և ապագայից»¹⁷:

Ուշադրության արժանի է այն փաստը, որ մարգարտ բառի վերոնշյալ բացատրության հիմնաբառերը հետագայում տեղ են գտել այս կամ այն հայագետի ստուգաբանության մեջ. գուշակ, կախարդ իմաստները՝ Չալեմանի, Մեյեի, Աճառյանի, Ջահուկյանի, աստղագուշակը՝ Մառի, իսկ կանխագետ, կանխատեսելը՝ Պատրուբանի:

Գժվար չէ նկատել, որ այս բոլոր բացատրությունների մեջ ընդհանուր է կանխատեսել-կանխագգալ-ը, որը ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կապվում է աստղերի հետ: Այսինքն կա աստղերի որոշակի ազդեցությունը երկրի վրա, Տաթևացու առաջին չորս բացատրությունները ի վերջո կապվում են դրա հետ: Վերոնշյալ հայագետների

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Տե՛ս Հր. Աճառյան. Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մեջ. հ. Բ, Վենետիկ, 1922, էջ 139:

¹⁶ Գրիգոր Տաթևացի. Գիրք հարցմանց. Կ. Պոլիս, 1729, էջ 536:

¹⁷ Տե՛ս նույնը, նաև՝ Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. N 1264, էջ 100բ:

ստուգաբանություններից այս իմաստով Տաթևացուն ամենամոտ կանգնածը Պատրուբանին է, իսկ քիչ ավելի միջնորդավորված՝ Նիկողայոս Մառը:

Աճառյանը գրում է. «Մեր մարգարեն էլ, որ գրադաշտական կրօնից փոխառեալ բառ է, նշանակում էր նախապես այն արևելեան կարդացողները, որոնք Ս. Գրքերից զանազան աղօթքներ կարդալով հիվանդների վրայ, բժշկում էին նրանց և կամ այդ գրվածքներից գուշակություններ էին անում: Քրիստոնեության հաստատութեամբ բառը նոր գաղափարների դրոշմն ստացաւ և նոր իմաստով սրբագործուեցաւ, այնպէս՝ ինչպէս պատարագ բառը հասարակ և աշխարհիկ «նուէր» նշանակությունից՝ անցաւ քրիստոնեական քավութեան պատարագի իմաստին»¹⁸: **Մի փոքրիկ ճշտում մտցնենք. «մարգարէ»-ն սկզբնապես եղել է այն մարդը, որը վարժանքով, հմտություններով գիտելիքներ է ձեռք բերել աստղերի մասին, իսկ հետո աստղերի վարքագծի և մարդկային ճակատագրերի կապի դիտարկումը մարգարեին կամ աստղագուշակի մասնագիտությունը միջնադարում և հետո վեր է ածել բախտագուշակի, մոգի և մոտեցրել ֆալճի մասնագիտությանը:**

Հետագա անցումը Աճառյանը հրաշալի է բացատրել, սակայն ոչ մի պահ չերկբայելով, որ «մարգարէ»-ն փոխառյալ բառ է: Մինչդեռ մեր կարծիքով, այնուամենայնիվ, փաստեր կան առաջ քաշելու «մարգարէ»-ի բնիկ հայերեն բառ լինելու վարկածը.

1) մի կողմից Մեյեի բերած երեք անկանոնությունները:

2) Ապա Աճառյանի իսկ վկայությամբ այդ բառի ավանդված չլինելը պահլավական գրականության մեջ, այսինքն ենթադրվում է, որ սողդերենի markray-ն փոխ է առնված պահ. margar ձևից, իսկ այս վերջինը բարբառային վկայություն է և պահլավական գրականության մեջ չի հիշատակվում (զնդ. ma\$ ra-- kara պահ. margar- սողդ. markray, markarak):

3) Տաթևացու սովերում մնացած վկայությունը:

4) Հայերենից փոխառնված վրացերենի մեմարգե ձևը՝ մե և մարգե բաղադրյալներով, որտեղ մե-ն պաշտոն ցույց տվող մասնիկ է՝ նույն աստղագուշակ, կախարդ իմաստներով:

5) Կա նաև արտալեզվական փաստարկ. եթե ճիշտ է, որ երկնակամարի նկարագրությունը, ըստ կենդանակերպի, պատկանում է հայերին, ապա չի բացառվում, որ մարգ՝ աստղ բառի շրջանառությունը նույնպես սկսված լինի մեզանից:

Այսպիսով, բերված փաստերը մեր կարծիքով համալրում են այն շարքը, որը հայագետների մի մասին բույլ է տվել վերոնշյալ բառերին հայկական ծագում վերագրել:

¹⁸ Հր. Աճառյան. Հայերեն արմատական բառարան. հ. Գ, էջ 276-277: